

8. A bizánci képrombolás: kép és ideológia

Már a 6. századtól elterjedtek voltak a kis, fára festett képek, melyeket amulettként hordozták magukkal az emberek. Többnyire közeli ismerőseik, barátaik, jótevőik arcképét jelenítették meg. Ezeknek a helyét vehették át fokozatosan a szentek arcképei. A szentek jelen vannak képmásaik révén: ez a gondolat nyomatékosan a 6. század végén merült fel.²⁰⁵

A konkrét vallásos gyakorlattal kapcsolatos viták megerősödtek a Bizánci Birodalomban a Kr. u. 700-as években. Az összecsapást a modern kutatók képrombolási küzdelemnek nevezték el. Az évszázadokon keresztül zajló összecsapás tétje: annak eldöntése, hogy miként teremthetők meg nyilvános gyülekezési pontok, ahol a keresztény nép erőt méríthet a megsokasodó nem keresztény támadások ellen. Úgy vélték ugyanis, hogy annak a feltétele, hogy Isten segítse őket a keleti katonai fenyegetésektől terhes időszakban az lenne, hogy megtalálják azokat a tiszteleti formákat, amelyben az Isten örömét leli.²⁰⁶

A képmások tisztelői képmádóknak is nevezték magukat. Ők úgy vélték, hogy a képek lehozzák közéjük az Istenanyát, a szenteket, akik ezeken a képeken keresztül elérhetőkké válnak. Így a segítségükért is nagyobb sikerrel lehetett folyamodni. Ezeket a képeket különböző anyagokból készíthették: mozaikból kirakták, falapokra festették, illetve templomokban és magánházakban egyaránt megjelenhettek. Válságos időszakokban a képeket körbehordozták, hogy ezáltal is biztosítsák a természetfeletti segítő és oltalmazó erejét. Az imádat gesztusaival fordultak a képekhez, mély meghajlások, csók, tömjén égetése illette meg őket.²⁰⁷

Peter Brown ismertet egy történetet, mely szerint az antiókiiai Simon 550 körül meggyógyított egy asszonyt. Ez az asszony hálája jeléül elkészítette Simon arcképét, és a lakásába helyezte. Más betegek a kép láttán meggyógyultak. Egy másik asszony azt állította, hogy „ha csak a képmását láthatom, meg vagyok mentve.”

Brown felhívja a figyelmet arra, hogy ahhoz, hogy ez megtörténhessen, a keleti keresztény vallásosságnak kellett megváltoznia. Általánossá vált e képek gyógyító hatásába, csodás erejébe vetett hit. A képek kezdenek kiváltságos tárgyak lenni, kezdenek megjelenni a templomokon kívül, a magánzférában is. Nincs már személyes kötődésük, az otthoni lakásban a képek lesznek a kultusz tárgyai. A képmások nemcsak képeken, hanem evőeszközökön, ruhákon is kezdenek megjelenni. A ruhákra a szentek arcait hímezték rá. A képek jelenlétét talizmánként értelmezték, szerepük: távol tartani a démont.²⁰⁸

A másik csoportosulást a képrombolók alkották. Az előbbiekkal ellentétben ez a csoport nem volt meggyőződve arról, hogy a képmások „tetszenek Istennek”. Úgy vélték,

---

²⁰⁵ Brown 1999: 236.

²⁰⁶ Uo. 231.

²⁰⁷ Uo. 232.

²⁰⁸ Uo. 237.

hogy meglehet, Isten pont az ilyen képmások okán fordította el arcát az ő népétől. Ezért a keresztényeknek a fenyegetettség óráiban nem lenne szabad képekhez fordulniuk.

A küzdelem tétje tehát nem az volt, hogy legyen-e művészet Bizáncban vagy ne legyen, hanem inkább annak az eldöntése, hogy a keresztények által imádott dolgok közül melyeken leli örömét az Isten – ami által sikerülne a közösség számára a védelmét biztosítani.²⁰⁹

A küzdelem elején a képrombolók találtak egy olyan szimbólumot, amelyet a képek helyére állíthattak: a kereszt jelét. Ez volt ugyanis a győzelem jele, amely segítségével Konstantin győzelemre vezette seregeit és megvetette a keresztény birodalom alapjait. Ráadásul mentes volt attól, amitől a képek esetében tartani lehetett, nevezetesen, hogy egy kézműves fantáziájának terméke lenne. 692-ben zsinaton határozták meg a Szent Keresztet megillető tiszteleti formákat: előírták, hogy ugyanolyan tiszteletben kell részesíteni a keresztet, mint a képeket, a keresztet nem szabad a házak küszöbére tenni, minimum szemmagasságba kell elhelyezni, illetve más képpel, mint Krisztus teljes alakos képmásával nem szabad ellátni.²¹⁰

A küzdelmet III. Leó császár (717–741) indította el. Elindítása egybeesett egy 726-ban bekövetkezett Égei-tengeri vulkánkitöréssel. Konstantinápoly sötétbe borult a hamufelhőtől. A császári palota bejárata fölé elhelyezték a kereszt jelét. A püspökök elkezdtek a képek eltávolítását a templomokból, pogány bálványoknak tartva ezeket. Attól féltek, hogy Isten talán végképp elhagyja őket, mint Izrael népét egykor, mivel nem a megfelelő formában tisztelik Őt.²¹¹

Tulajdonképpen a Bizánci Birodalom határait kelet felől fenyegető külső veszedelem határozta meg a képrombolási küzdelmek iramát. Amíg a képrombolók seregei fel tudták tartóztatni a határokon a muzulmán erőket, a képromboló császárok számíthattak politikájuk sikerére. V. Konsztantinosz (741–775), Leó fia, az apja példáját követte. Összehívott egy zsinatot 754-ben Konstantinápoly külvárosában, Hierióban, ahol teológiai alapokon is törvényen kívül helyezték a képtiszteletet. Azonban ez lassan ivódott be a köztudatba. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy csak tíz évvel később, 765-ben lincseltek meg először egy képtisztelő szerzetest. Ugyancsak ekkor a konstantinápolyi pátriárka megváltoztatja a fogadóterme folyosóján lévő ábrázolást, a medalionban ábrázolt Krisztus képét a kereszt képére cseréli fel. Tehát csupán Leó kezdeményezése után negyven évvel érzi először az egyházi vezetés úgy, hogy állást kell foglaljon a császár mellett.²¹²

787-ben Iréne császárnő véget vet a képrombolásnak a II. niceai zsinaton. Ez nem tartott sokáig, ugyanis 815-ben megint a képrombolók kerülnek hatalomra. A sikeres uralom eszméje eddig már összefonódott a képrombolással.²¹³ A fordulatot az hozta, hogy nemcsak a keleti és délkeleti részről, hanem a Balkán felől is fenyegették Bizáncot: a bolgárok,

²⁰⁹ Uo. 232.

²¹⁰ Uo. 233.

²¹¹ Uo. 233.

²¹² Uo. 234.

²¹³ Uo. 234.

akiket Krum nevű kánjuk vezetett. Krum 811-ben vívta meg csatáját, melyben megölte Konstantinápoly császárat, Nikephorost. Ez különösen nagy visszhangot keltett, hiszen utoljára 378-ban halt meg bizánci császár csatában. Az ellenfél a császár koponyájából kelyhet készített, és abból ivott szövetségeseivel. Amikor Krum 814-ben meghalt, seregei már Konstantinápoly alatt álltak, Konstantinápolyba azonban nem tudtak bevonulni. Nikephoros után V. Leó kerül hatalomra. Ő is feltette magának az elődei kérdéseit: „Miért van az, hogy a keresztények mindig vereséget szenvednek a pogányok előtt?” Erre ő maga választ is ad: mivel képeket imádtak. Vélekedése szerint a vereség annak köszönhető, hogy tisztelik a képeket. Szerinte a jó uralkodónak akkor nem lesz erőszakos halála, ha nem tiszteli a képeket. Tehát ő is elveti a képek tiszteletét. Végül mégis erőszakosan, egy templomban lelte halálát hat évvel később. Utódai, II. Mihály és Teophilos alatt is a képek kegyvesztettek lettek.²¹⁴

Ebben a kontextusban a szentképek előtti bármilyen tiszteleti gesztus politikai gesztusnak számított. Minden új császár felkenése a Hagia Sophiában történt. Ott volt az egyik utolsó kép, és azt figyelték, hogy az új császár tesz-e gesztust a kép felé vagy sem. Ebből mérték fel, hogy az új császár képromboló vagy képtisztelő lesz.²¹⁵

A politikai helyzet időközben megváltozott. A muzulmán birodalom fővárosául Bagdadot választották, és ettől kezdve kissé alább hagyott a muzulmán birodalom expanziója. A muzulmán udvarokban viszont igencsak tisztelték a görög kultúrát, fordították Arisztotelészt stb. A görög követségek igyekeztek tőkét kovácsolni a feltételezett kulturális felsőbbrendűségükből. Ekkor már egyre gyakoribb volt az, hogy Bizáncban is úgy gondoltak a képrombolásra, mint valami bizánciatlan viselkedésre, és a képromboló császárokra, mint akik nem tisztelték a birodalom kulturális hagyományait.²¹⁶

Képek helyett ereklyék?

Érdeemes megfigyelnünk, hogy a képrombolás időszaka egybeesett az ereklyekereskedelem általános fellendülésével.

A szentek ereklyéinek elmozdítását (*translatio* – a szentek testének elvitele, elszállítása), valamint a szentek testének kultikus célokból történő szétdarabolását a keleti egyház engedélyezte először. A nyugati kereszténység csak később fogadta el az ereklyekultuszt, mint vallásgyakorlatot. Az első translációk, amelyek a Konstantinápoly, az új főváros ilyen jellegű „ellátását” célozták, 356-ban kezdődtek, a Szent Timotheusz maradványainak átköltöztetésével. Ezt követte Szent András és Lukács translációja.²¹⁷ Más források szerint az első ismert transláció a 4. század közepén Szent Babilasz holttestének átszállítása volt Daphnéba. Ezt több ereklye Konstantinápolyba történő áthelyezése követte.

²¹⁴ Uo. 235.

²¹⁵ Uo. 235.

²¹⁶ Uo. 235.

²¹⁷ Aigrain 1953: 186.

Oda szállították 358 és 360 között Szent Timoteus, Szent András, Szent Lukács és Szent Pamfilius holttestét.²¹⁸

A szentek ereklyéinek megtalálása és – középkori magyar szóhasználattal – ezek „kihozása”, azaz elszállításának gyakorlata a keleti kereszténység térségeiben Kr. u. 6. századtól vált általánossá, és nagyjából a keresztes háborúk végéig tartott.

A középkori zarándoklatról írt kitűnő összefoglalójában²¹⁹ Pierre Sigal megállapítja, hogy az ereklyekultusz a középkori zarándoklat egyik legszilárdabb oszlopa, és alapvetően meghatározza a korszak gondolatvilágát. A vértanúk ereklyéinek a 4. században kezdtek természetfölötti erőt tulajdonítani, miután az egyház diadalmaskodott a Római Birodalomban. Szent Vazul és Aranyszájú Szent János is hangot ad ennek a hitnek, de talán Szent Gergely határozza meg legvilágosabban az ereklyekultusz alapjait: „A vértanúk holttestének ugyanolyan hatalma van, mint szent lelküknek, akár megérintik, akár tisztelik.”²²⁰

Már a 4. században azt várták az ereklyéktől, hogy közvetítésükkel Isten csodát tegyen, ezért a szentek sírjait úgy igyekeztek kialakítani a köréjük épült templomokban, hogy a hívők minél jobban megközelíthessék a csontokat, mégse lehessen ellopni vagy megrongálni azokat.

Az ereklyekultusz különbözőképpen fejlődött tovább Keleten és Nyugaton. Keleten már a 4. században sem visolyogtak attól, hogy a holttesteket kiemeljék a sírből, sőt feldarabolták őket, hogy maradványaikat ereklyeként szétozthassák. Ez a szokás később egész keresztény Keleten meghonosodott, és az ilyenkor rendezett nagy ünnepekre tömegesen tódultak a hívők. Nyugaton viszont sokkal inkább tiszteletben tartották a sírok sérthetetlenségét: előfordult ugyan néhány áthantolás a 7. századnál korábban is Rómában és Észak-Itáliában, de ez a rendkívüli körülményekkel magyarázható. Az a hír járta, hogy azok a szentségtörők, akik egy sírt ki merészelnek nyitni, tüstént elnyerik büntetésüket. I. Nagy Gergely pápa említi, hogy Szent Lőrinc sírjának felnyitásakor tízen haltak meg. Ugyanez a pápa elutasította Konstantina császárnét, aki Szent Pál fejét kérte tőle. Szent Radegundisz viszont ugyanabban az időben minden további nélkül megkapta Szent Mamesz egyik ujját, amelyet a konstantinápolyi pátriárka személyesen választott le a szent holttestéről.²²¹ A barbár inváziókat követően megváltozott a helyzet Nyugaton is, a szerzetesek és papok a menekülés közben magukkal vitték az ereklyéket is, ezzel hozzájárultak a nyugati ereklyekultusz és kereskedelem fellendüléséhez.²²²

Az ereklyék eredetiségének kérdése már a 10. századtól, az ereklyekereskedelem felvirágzásától foglalkoztatta a klerust. Híres temetőőrökről tud a történelem, akik ismert szentek ereklyéit „árusították”, és nyilván idővel felmerült az az alapos gyanú, hogy sikerült többször is eladniuk az egyes szentek maradványait. Ekkor jelentek meg

²¹⁸ Sigal 1989: 28.

²¹⁹ Sigal 1989.

²²⁰ Sigal 1989: 28.

²²¹ Sigal 1989: 28–29.

²²² Sigal 1989: 30.

az első úgynevezett ereklyekatalógusok, mintegy válaszul az oly gyakran felmerülő autenticitásvitákra.²²³

Míg a 9. században az ereklyékkel való üzérkedés egyik legjelentősebb központja Róma volt, a 11. és 12. században, ahogy szaporodtak a zarándoklatok, de főképp a keresztes hadjáratok következtében lassan Kelet lépett a helyébe. A keresztesek és a kereskedők már az első keresztes hadjáratból számos ereklyét hoztak magukkal. Ez a folyamat 1204-ben, a Konstantinápoly elfoglalásával végződő negyedik hadjárat után érte el tetőpontját. Az ereklyék tekintetében a bizánci főváros mérhetetlenül gazdag volt, ezért a keresztesek igyekeztek megnyugtatni lelkiismeretüket, amikor felkutatták és magukkal vitték a csodatevő ereklyéket. 1204 és 1210 között Európát elárasztották a Keletről származó ereklyék, forgalmuk azonban később mérséklődött.²²⁴

A Nyugaton tisztelt ereklyéknek nemcsak a száma növekedet jelentős mértékben, hanem egyre változatosabbá is váltak, elsősorban az úgynevezett *másodlagos, érintéses ereklyék*. Ezek a szent holttesttel érintkező, csodatevő hatalmának egy részét átvevő szilárd vagy folyékony anyagok voltak. Nyugaton egyébként először az ereklyéknek ez a típusa terjedt el, mivel az igazi ereklyék szállítását megtiltották. Némely kegyhelyen az ereklyetartót vízbe vagy borba mártották, a folyadéknak gyógyító erőt tulajdonítottak, és szétoztották a hívők között.²²⁵

Kulcsszavak

képrombolás, képtisztelet, kereszt, ereklye, ereklyekereskedelem, ereklyekultusz, eredetiség

Szakirodalom

AIGRAIN, René

1953 *L'hagiographie: ses sources, ses méthodes, son histoire*. Bloud et Gay, Paris

BROWN, Peter

1999 *Az európai kereszténység kialakulása*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

SIGAL, Pierre A.

1989 *Isten vándorai. Középkori zarándoklatok és zarándokok*. Gondolat Kiadó, Budapest

---

²²³ Az első próbálkozás a 970-ben Thierry de Metz püspök által összeállított katalógus, Aigrain 1953: 188.

²²⁴ Sigal 1989: 31.

²²⁵ Sigal 1989: 39.